

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Тамара Демченко

Рецензія

**ПОТАПЕНКО М., ПРУДЬКО В., СМЕЛЬЯНОВ В.
НІЖИН В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.
НІЖИН: ВИДАВЕЦЬ ПП ЛИСЕНКО М. М., 2018. 104 С.**

DOI: 10.5281/zenodo.3860712

© Т. Демченко, 2020. CC BY 4.0

Сторіччя Української революції 1917–1921 рр. в Україні розпочинали відзначати на державному рівні масштабно й цілеспрямовано. У 2017–2018 рр. вишло друком чимало цікавих публікацій, в тому числі й серйозних наукових досліджень. Але чергові президентські вибори, позачергові парламентські, згодом світова пандемія коронавірусу, яка суттєво позначилася й на Україні, дещо приглушила інтерес громадськості до подій столітньої давнини. А даремно. Розвиток подій у 1919–1921 рр. має до нашої нелегкої сучасності найбезпосередніше відношення, тим паче, що й зовнішній агресор залишився той самий. Останні роки Української революції не були сприятливими для українців: визвольні змагання завершилися поразкою. Причини цієї катастрофи мають бути всебічно досліджені, щоб усунути загрозу вдруге втратити державу. Недаремно ж в уста головного героя історичного роману «Берестечко» гетьмана Богдана Хмельницького велика українська поетеса Ліна Костенко вклала слова: «... поразка – це наука. / Ніяка перемога так не вчить».

Продовжує зберігати актуальність і завдання правдивого відтворення революційних подій на рівні областей, міст, окремих регіонів. На жаль, молоде покоління надто мало знає про те, що насправді приховувалося за радянським – пропагандистським – у своїй сутності трактуванням «Великої Жовтневої соціалістичної революції», «громадянської війни», «подвигами» чекістів і тому подібних «героїв».

Серед науково-популярної літератури останнього часу чи не найбільший інтерес викликає книга «Ніжин в добу Української революції 1917–1921», яка побачила світ у 2018 р. Її автори й упорядники документального матеріалу – викладачі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя та співробітники Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського – обрали вдалий, як на нас, формат викладу історичних подій. Автор передмови – директор вищезазначеного музею – назвав книгу «альбомом», бо автори подають свою «візію цього непростого часу у формі мозаїки зі спогадів, статей тогочасної преси, витягів із найцікавіших документів, світлин» [С. 3]*.

У передмові також зазначено, що Ніжин – провінційне місто, але це визначення доречне, якщо дивитися на нього з Невських берегів Петрограда чи Печерських пагорбів Києва. У масштабі Чернігівської губернії – це найбільше за

---

* Тут і надалі у квадратних дужках поклики на рецензоване видання.

чисельністю населення місто – понад 55 тисяч мешканців (до речі, за роки революції воно втратило майже 20 тисяч населення), залізничне сполучення, розвинута торгівля і заснована ще в 1820 р. Гімназія вищих наук князя Олександра Безбородька, згодом переформатована в ліцей, а з 1875 р. й на час революції – Історико-філологічний інститут, який випускав учителів середніх шкіл. Центр Чернігівської губернії – старовинний Чернігів – похвалитися наявністю вищого навчального закладу не міг.

Оригінальність форми виправдовує бажання розпочати аналіз книги з розгляду її структури. Кожний розворот включає в себе авторський текст на лівій сторінці й фотокопії документів – на правій. Як зазначив автор передмови, це – «мозаїка» або ж колаж із документів тієї доби, ретельно підібраних у фондах п'яти солідних архівних установ, бібліотек і музеїв України. Ця «альбомна» частина укладена на сторінках достатньо щільно: лише подекуди є незаповнене місце, а от «авторська», навпаки, має широке поле (маргінес). Його простір використано для фотографій, фрагментів із тогочасного діловодства, мемуарів. Іншими словами, у книзі в сукупності переважає те, що історики називають джерельним матеріалом. Тим більше, що 20 сторінок невеликого за обсягом видання віддані під додатки: фрагменти спогадів, документів доби тощо, які поглиблюють і конкретизують викладені події.

Авторський текст служить не тільки поясненням до документальної частини, тим більше, несправедливо буде вважати його свого роду підписом до того чи іншого джерела. Маємо справу із повноцінним аналітичним дослідженням, побудованим із врахуванням досягнень сучасної вітчизняної історіографії. Автори, очевидно, довіряли читачам, тому відмовилися від дидактики й пропагандистських штампів: їхні міркування й висновки ненав'язливо, але переконливо підтверджує документальна база праці. Так, характер і масштаби червоного терору добре показують дані щодо конфіскованих у ніжинців 4 січня 1920 р. виробів із дорогоцінних металів: всього 29 одиниць: один золотий годинник, один золотий хрест, золоте пенсне, сім срібних ложок, срібний ланцюжок і т. д. [С. 62]. Як для колись багатого торгового міста незначний «улов» наштовхує на кілька припущень: ніжинці дуже збідніли за роки революції, бо це був не перший грабунок (будемо називати речі своїми іменами); мешканці міста навчилися краще ховати своє майно від різноманітних грабіжників або ж частина цих ложок «прилипла» до рук самих конфіскаторів... У будь-якому випадку цей типовий епізод доби воєнного комунізму доводить, що між кримінальними злочинцями й представниками більшовицької влади особливої різниці не існувало: і перших, і других цікавили насамперед срібні ложки.

Історію Ніжина та його мешканців за доби Української революції автори розпочинають з аналізу ситуації, що склалася у місті в роки Першої світової війни: розділ «Переддень». Такий підхід цілком виправданий: у сучасній українській історіографії утвердилася думка, що саме солдати – селяни, мобілізовані до лав діючої російської армії, відіграли вирішальну роль у ході революційних подій. Цей висновок значною мірою стосується Ніжина: тут концентрувалися потужні військові сили, були облаштовані шпитали, існувала досить розвинута благодійність. Однак солдати українського походження не завжди підтримували українську владу, гасла більшовиків, особливо сумнозвісне «Грабуй нагробоване!», імпонували їм значно більше, ніж заклики Української Центральної Ради приступати до будови власної держави.

У другому розділі «Влада» автори подають стислий нарис історії зміни влад, що розпочалася після повалення самодержавства. З-поміж світлин привертають увагу фото студента Історико-філологічного інституту Іполита Ковалевського, обраного у червні 1917 р. повітовим комісаром Ніжинщини, фотокопія обкладин-

ки його брошури «Хто ми і чого нам треба», виданої Ніжинською «Просвітою» у 1917 р. Його вольове й романтичне обличчя, що дивиться на нас із світлини, добре гармонує із закликом до українців: «Народе Український, прокинься! Годі спати, пора встати, пора волю добувати!» [С. 19] і стовідсотково контрастує зі спогадами такого собі О. Безвестного про захоплення Ніжина більшовиками в січні 1920 р. [С. 29].

Зміни, що відбулися під дією революції у «соціумі міста», показані у розділі «Спільноти». Автори справедливо стверджують, що хоча «публічне життя міста ... зазнало небувалого до цього урізноманітнення і пожвавлення», але «погіршення економічної ситуації на фоні частих змін влади дезорієнтували загал ніжинців й зумовлювали поширення у їх середовищі вичікувальної позиції й зациклення на питаннях виживання власних родин» [С. 42]. Одначе були у місті люди, котрі не боялися виступити на захист скривджених. Два священики – ксьондз римокатолицького костюлу Петро Барановський та православний протоіерей Георгій Спаський своїми закликами зупинили єврейський погром, вчинений у 1919 р. білогвардійцями.

Розділ «Повсякденність» акцентує увагу читачів на актуальній для будь-якої революції проблемі виживання. Уже в 1917 р. виявився брак борошна та цукру. Ціни стрімко поповзли вгору. На 1919–1920 рр. вони досягли свого апогею. Професор Михайло Бережков зафіксував у своєму щоденнику: «Хліб продається по 80–85 крб. Ось тепер пора помирати. Справжня пора» [С. 50]. Хліб тоді продавали зазвичай на фунти (1 фунт дорівнює приблизно 410 г). Згідно із повідомленням газети «Знамя Советов» від 26 грудня 1920 р., у листопаді того ж року 4504 чоловіки і 370 членів їхніх родин отримали пайок, до якого входили хліб, картопля, горох і квасоля, цигарки, сірники, мило і... кава. Найпростіше з сірниками – їх видали 4504 коробки, по одній на кожного чоловіка. Перевівши пуди й фунти у кілограми, бачимо, що на місяць кожному отримувачу пайка дісталось трохи більше 10 кг хліба, близько 7 кг картоплі та близько 92 г кави. Запаси мила та кави, мабуть, конфіскували у місцевих торговців. Можна припустити, що ті, кого у газеті названо «робітниками Ніжина», були насправді радянськими працівниками міського та повітового рівня, військовими та чекістами. На подібний здогад наштовхує непропорційно мала кількість членів сімей дорослих чоловіків. Більшовики не довіряли місцевому населенню і дбали про те, щоб у військових формуваннях та відділеннях ВУЧК переважали вихідці з Росії.

Мешканцям Ніжина довелося зазнати в роки революції чимало горя. У розділі «Потрясіння» йдеться й про солдатський бунт, й про численні бої за місто, єврейський погром, червоний терор. Останній виявлявся не лише у конфіскації ложок і пернів, але й у страті заручників, відправці представників «буржуазії» до місцевого концентраційного табору, де в грудні 1920 р. перебувало 90 в'язнів [С. 56].

Останній розділ книжки-альбома названо «Постаті». Автори підібрали матеріал про трьох уродженців Ніжина, які представляли різні політичні й соціальні сили: син ніжинського козака Осип Твердовський (1891–1930) на чолі ніжинського загону Вільного козацтва брав участь у знаменитому бою під Крутами, емігрував, жив у Люксембурзі, де прилучився до Організації українських націоналістів. Помер він від старої рани, похований у Люксембурзі [68]. Його антагоніст Микола Скоблін (1893–?) народився у дворянській родині, мав офіцерське звання, воював на фронтах Першої світової війни, потім у білогвардійському війську. На еміграції у Франції був разом з дружиною завербований більшовиками. «Викриття зради Миколи Скобліна стало найбільшим, ледь не смертельним ударом по білому руху в еміграції» [С. 70].

Більшовик Микола Подвойський (1880–1948) – син священика. У роки революції відіграв значну роль в організації Червоної армії. Після утворення СРСР

був усунутий з усіх посад, керував фізкультурниками та Спортивним інтернаціоналом. Найвищим досягненням життя цього діяча, мабуть, можна вважати те, що його не розстріляли, а дозволили померти власною смертю й поховали на Новодівичому цвинтарі у Москві [С. 72].

Сподіваємося, що у кожного, хто вдумливо прочитає повний текст книги, складеться цілісне й більш-менш об'єктивне уявлення про перебіг подій Української революції у найбільшому місті Чернігівщини. Поява серії подібних видань, орієнтованих на широку читацьку аудиторію, у сукупності сприяла б глибшому розумінню сутності революційних перемін, процесу формування національної держави та необхідності захищати її зі зброєю в руках.

Дата подання: 13 квітня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 17 квітня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Демченко Т. Рецензія : Потапенко М., Прудько В., Ємельянов В. Ніжин в добу Української революції 1917–1921 рр. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2018. 104 с. *Сіверянський літопис*. 2020. № 2. С. 224–227. DOI: 10.5281/zenodo.3860712.

Цитування за стандартом APA

Demchenko, T. (2020). *Retsenziia* : Potapenko M., Prudko V., Yemelianov V. Nizhyn v dobu Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rr. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M., 2018. 104 s. [Recension : Potapenko, M., Prudko, V., and Yemelianov, V. (2018). Nizhyn during the period of Ukrainian Revolution 1917–1921. Nizhyn, Ukraine : PP Lysenko M. M.]. *Siverianskyi litopys* – *Siverian chronicle*, 2, 224–227. DOI: 10.5281/zenodo.3860712.